QO‘QON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI ILMIY XABARLARI
(2026-yil 10-son)

PSIXOLOGIYA
PSYCHOLOGY

https://doi.org/10.70728/c.series.psi.v08.i10.005

AN’ANAVIY VA ZAMONAVIY OILALARDA TURMUSH O‘RTOQLAR INTELLEKTUAL MOSLIGINING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK TALQINI

Niyozova Marjona Furqat qizi
O‘zJOU 1-bosqich magistranti
E-mail: marjona291@bk.ru
https://orcid.org/0009-0000-8140-7248

Annotatsiya: Ushbu maqolada an’anaviy va zamonaviy oila tiplarida turmush o‘rtoqlar intellektual mosligining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari hamda uning nikohdan qoniqqanlik darajasiga ta’siri tahlil qilinadi. Tadqiqotda kognitiv va emotsional intellektning oilaviy munosabatlar barqarorligini ta’minlashdagi o‘rni, er-xotin o‘rtasidagi intellektual gomogamiya hamda geterogamiyaning psixologik oqibatlari yoritilgan. Shuningdek, oila institutining transformasiyalashuvi sharoitida gender rollari, muloqot madaniyati va nizolarni hal etish mexanizmlarida intellektual uylashuvchanlikning ahamiyati ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: an’anaviy oila, zamonaviy oila, intellektual moslik, kognitiv intellekt, emotsional intellekt, nikohdan qoniqqanlik, intellektual geterogamiya, nikoh barqarorligi.

СОЦИАЛНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛНОЙ СОВМЕСТИМОСТИ СУПРУГОВ В ТРАДИЦИОННЫХ И СОВРЕМЕННЫХ СЕМЯХ

Аннотация: В данной стате анализируются социально-психологические особенности интеллектуалной совместимости супругов в традиционных и современных типах семей, а также её влияние на уровен удовлетворенности браком. В исследовании освещается рол когнитивного и эмоционалного интеллекта в обеспечении стабилности семейных отношений, психологические последствия интеллектуалной гомогамии и гетерогамии между супругами. Также научно обоснована значимост интеллектуалной согласованности в гендерных ролях, культуре общения и механизмах разрешения конфликтов в условиях трансформации института семи.

Ключевые слова: традиционная семя, современная семя, интеллектуалная совместимост, когнитивный интеллект, эмоционалный интеллект, удовлетворенност браком, интеллектуалная гетерогамия, стабилност брака.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL INTERPRETATION OF INTELLECTUAL COMPATIBILITY OF SPOUSES IN TRADITIONAL AND MODERN FAMILIES

Abstract: This article analyzes the socio-psychological features of the intellectual compatibility of spouses in traditional and modern family types, as well as its impact on the level of marital satisfaction. The study highlights the role of cognitive and emotional intelligence in ensuring the stability of family relations, along with the psychological consequences of intellectual homogamy and heterogamy between spouses. Furthermore, under the conditions of transformation of the family institution, the importance of intellectual consistency in gender roles, communication culture, and conflict resolution mechanisms is scientifically substantiated.

Keywords: traditional family, modern family, intellectual compatibility, cognitive intelligence, emotional intelligence, marital satisfaction, intellectual heterogamy, marital stability.

Kirish. Zamonaviy jamiyatda oila instituti jadal transformasiya jarayonlarini boshidan kechirmoqda. Gidro-dinamik ijtimoiy o‘zgarishlar, globallashuv va raqamlashtirish sharoitida nikoh munosabatlarining barqarorligi va er-xotinning nikohdan qoniqqanlik darajasi shaxsiy hamda ijtimoiy farovonlikning muhim mezoniga aylanmoqda. An’anaviy oilalardan zamonaviy (egalitar) oila modeliga o‘tish jarayonida er-xotin o‘rtasidagi munosabatlarning psixologik determinanti sifatida turmush o‘rtoqlarning intellektual mosligi yetakchi o‘ringa chiqmoqda. Intellektual moslik shunchaki ta’lim darajasi yoki ma’lumotlar hajmining tengligi emas, balki kognitiv va emotsional resurslarning muvofiqligi, mushtarak fikrlash tarzi, muloqot strategiyalari hamda hayotiy muammolarni birgalikda hal etish qobiliyatini o‘z ichiga oladi. Ushbu maqolaning maqsadi an’anaviy va zamonaviy oila tiplarida turmush o‘rtoqlar intellektual mosligining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini hamda uning nikohdan qoniqqanlik darajasiga ta’sirini ilmiy tahlil qilishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Oila psixologiyasi hamda ijtimoiy psixologiya sohasida intellektual moslik va nikoh sifatining bog‘liqligi xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan turli rakurslarda tadqiq etilgan.

D.Goleman va R.Bar-On tadqiqotlarida emotsional intellekt (EQ) munosabatlar barqarorligini ta’minlovchi kognitiv intellekt (IQ)ga qaraganda ko‘proq hal qiluvchi omil ekani ko‘rsatilgan. E.Burgess, P.Wallin hamda S.Larsen kabi g‘arb psixologlari o‘z ishlarida intellektual gomogamiya (er-xotin intellektining tengligi) nikohdan qoniqqanlikni oshirishini, geterogamiya (sezilarli farq) esa muloqotdagi barerlar hamda konfliktlarga olib kelishini ta’kidlaydilar. Sharq va mahalliy psixologiya maktabi vakillari (V.Karimova, G.Shoumarov, N.Sog‘inov va b.) an’anaviy oilalarda ijtimoiy rollar va burchlar ustuvor bo‘lsa, zamonaviy oilalarda shaxslararo emotsional-kognitiv uylashuvchanlik hamda teng huquqli muloqot yetakchi o‘ringa chiqishini qayd etganlar[1; 2; 3].

Tadqiqotning nazariy-metodologik asosini tizimli va qiyosiy-tahliliy yondashuvlar tashkil etadi. Ilmiy tahlil jarayonida quyidagi metodik yondashuvlar va konseptual printsiplardan foydalanildi:

Komparativ (qiyosiy) tahlil: An’anaviy va zamonaviy oila tiplaridagi intellektual moslik ko‘rsatkichlarini solishtirish.

Kognitiv-bihevioral va emotsional yondashuv: Kognitiv (IQ) hamda emotsional (EQ) intellekt parametrlarining nizolarni hal etish va muloqot madaniyatiga ta’sirini baholash.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot va ilmiy manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, an’anaviy hamda zamonaviy oila tiplarida intellektual moslikning ijtimoiy-psixologik funksiyalari va namoyon bo‘lish shakllari keskin farq qiladi.

An’anaviy oila modelida munosabatlar ierarxik tuzilmaga, ya’ni qat’iy taqsimlangan gender rollariga (erkak – boquvchi va qaror qabul qiluvchi, ayol – ro‘zg‘or tutuvchi va tarbiyachi) asoslanadi.

Ijtimoiy rollar ustuvorligi: Bu guruhdagi oilalarda nikohdan qoniqqanlik darajasi asosan rollarning to‘g‘ri bajarilishi bilan belgilanadi. Er-xotin o‘rtasidagi kognitiv intellekt farqi (geterogamiya) kuchli psixologik inqirozlarni keltirib chiqarmaydi, chunki muloqot va qiziqishlar doirasi bir-biridan ajratilgan bo‘ladi[4].

Erkak intellekti yetakchiligi: An’anaviy oilalarda erkak kishining intellektual darajasi yuqori bo‘lishi ayolda ishonch hamda xavfsizlik hissini oshiradi. Biroq ayol intellektining eriga qaraganda sezilarli darajada yuqori bo‘lishi erkakda kompensatorik zo‘riqishlarni hamda oilaviy nizolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Zamonaviy (egalitar) oilalarda munosabatlar psixologik yaqinlik, o‘zaro tenglik, umumiy qiziqishlar va intensiv muloqotga tayonadi. Zamonaviy oilalarda er-xotinning kognitiv darajasi yaqin bo‘lishi (gomogamiya) nikohdan qoniqqanlikning bosh omili hisoblanadi. Intellektual tenglik umumiy "psixologik dil"ni shakllantiradi va o‘zaro tushunishni ta’minlaydi[5].

Zamonaviy oilalarda er-xotin o‘rtasidagi intellektual uzilish muloqot tanqisligiga, ma’naviy yolg‘izlikka va oqibatda nikohning ajralishiga olib kelishi mumkin.

Jadval 1.

An’anaviy va zamonaviy oila modellarining asosiy ijtimoiy-psixologik xususiyatlari

Ko‘rsatkich / Parametr	**An’anaviy oila tipi**	**Zamonaviy oila tipi**
Munosabatlar asosi	Ierarxiya va gender rollari	Tenglik (egalitarlik) va emotsional bog‘liqlik
Intellektual gomogamiya	O‘rta darajadagi ahamiyatga ega	O‘ta yuqori ahamiyatga ega (hal qiluvchi omil)
Geterogamiya oqibati	Kompensatsiya va moslashuv oson kechadi	Muloqot inqirozi va ma’naviy ajralishga olib keladi
Nizolarni hal etish	An’analar va keksalar maslahatiga tayaniladi	Empatiya, konstruktiv dialog va EQga tayaniladi
Nikohdan qoniqqanlik mezoni	Burch va rollarning bajarilishi	Shaxsiy rivojlanish, empatiya va sheriklik

Kognitiv intellekt (IQ) tahliliy fikrlashni ta’minlasa, emotsional intellekt (EQ) har ikki oila tipida ham nikoh barqarorligini ta’minlovchi hal qiluvchi psixologik mexanizmdir. Yuqori EQga ega turmush o‘rtoqlar nizoli vaziyatlarda emotsional impulsivlikni jilovlaydilar, sherigining pozitsiyasini tushunishga harakat qiladilar va destruktiv harakatlardan qochadilar[6].

Oila inqirozlari (moliyaviy, ijtimoiy, psixologik) davrida emotsional intellekt er-xotinga moslashuvchanlik va o‘zaro qo‘llab-quvvatlash imkoniyatini beradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, oila institutining zamonaviylashuvi jarayonida "intellektual moslik" tushunchasining mazmuni kengayib bormoqda. An’anaviy jamiyatda intellektual farqlar gender rollari va ijtimoiy normalar orqali kompensatsiya qilingan bo‘lsa, zamonaviy jamiyatda bu kompensatsiya mexanizmlari susaygan. Natijada, zamonaviy juftliklarda intellektual geterogamiya shaxsiy qoniqmaslik, hissiy uzoqlashuv va muloqot vaqtining qisqarishiga olib kelmoqda. Bu esa oila psixologiyasida diagnostika va maslahat ishlarini olib borishda ham oila tipini (an’anaviy yoki zamonaviy), ham er-xotinning kognitiv-emotsional profilini inobatga olish zarurligini ko‘rsatadi[7].

Xulosa. Turmush o‘rtoqlar intellektining nikohdan qoniqqanlikka ta’siri absolyut emas, balki oila tipiga (an’anaviy yoki zamonaviy) hamda er-xotinning shaxsiy qadriyatlar tizimiga bog‘liq. Zamonaviy egalitar oilalarda nikohdan yuqori darajada qoniqishni ta’minlash uchun er-xotin o‘rtasidagi kognitiv va emotsional intellekt tengligi yetakchi o‘rin tutadi. Emotsional intellekt kognitiv intellektdagi kichik farqlarni silliqlash va oilaviy nizolarning oldini olishda universal ijtimoiy-psixologik instrument vazifasini bajaradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Goleman D. Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. – New York: Bantam Books, 2005.
2. Bar-On R. The Bar-On model of emotional-social intelligence (ESI) // Psicothema. – 2006. – Vol. 18, No. 1. – P. 13–25.
3. Burgess E. W., Wallin P. Engagement and Marriage. – Philadelphia: J. B. Lippincott Company, 1953.
4. Larsen S., Olson D. H. Predicting marital satisfaction using PREPARE: A replication study // Journal of Marital and Family Therapy. – 1989. – Vol. 15, No. 3. – P. 311–322.
5. Karimova V. M. Oila psixologiyasi: darslik. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2008.
6. Shoumarov G. B. va boshq. Oila psixologiyasi: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Sharq, 2010.
7. Sog‘inov N. A. Shaxslararo munosabatlar va oila psixodiagnostikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017.
8. Eidemiller E. G., Yustickis V. Psixologiya i psikhoterapiya sem’i [Психология и психотерапия семьи]. – Sankt-Peterburg: Piter, 2008.
9. Tajiyeva M. X. Zamonaviy oilalarda er-xotin munosabatlarining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari // Psixologiya. – 2021. – № 3(2). – B. 45–52.
10. Usmanova M. N. Oila institutining transformasiyalashuv jarayonida gender rollarining o‘zgarishi // O‘zMU xabarlari. – 2019. – № 1(4). – B. 112–116.